

เทศน์อบรมพระ ณ วัดป่าบ้านตาด
เมื่อวันที่ ๒๗ สิงหาคม พุทธศักราช ๒๕๒๔

นตฺถิ ปญญาสมา อภา

คำว่า ศาสนธรรม ที่แปลว่าคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าหรือของท่านผู้รู้ นี้เป็น ร่องรอย นี้เป็นอาการแห่งธรรม ทั้งฝ่ายเหตุคือการดำเนิน ทั้งฝ่ายผลเป็นอาการทั้งนั้น คือ เป็นร่องรอยที่จะเข้าสู่ธรรมอันแท้จริง ซึ่งจะเกิดขึ้นภายในใจ สัมผัสรับรู้กันทุกชั้นแห่ง ธรรมภายในใจ ใจเป็นที่สถิตแห่งธรรมทุกชั้นทุกภูมิ ตั้งแต่ธรรมชั้นต่ำจนกระทั่งสูงสุด วิมุตติพระนิพพาน มีใจเท่านั้นเป็นภาชนะอันเหมาะสมอย่างยิ่ง มีอันเดียวคือใจ นอกนั้น เป็นเพียงเครื่องมือ

เพราะฉะนั้นคำว่าศาสนธรรมนี้คือวิธีการของท่านผู้รู้ ท่านผู้ฉลาดได้ทรงดำเนิน มาแล้ว เช่น พระพุทธเจ้าของเราผู้เป็นเจ้าของแห่งศาสนธรรม ที่เราทั้งหลายได้กราบไหว้ บูชาอยู่เวลานี้ ท่านปฏิบัติตามอาการแห่งธรรม ที่แสดงให้เห็นโลกทั้งหลายฟุ้งนี้แล ทั้งฝ่ายละ และฝ่ายบำเพ็ญทรงดำเนินมาอย่างนี้ การพูดถึงเหตุแห่งการละความชั่วและเหตุแห่งการ บำเพ็ญความดี เหล่านี้เป็นอาการเป็นกระแสของธรรม

สำหรับธรรมแท้ที่อยู่ในพระทัยของพระพุทธเจ้า ไม่สามารถที่จะหยิบออกมาพูดได้ เหมือนอาการแห่งธรรมเหล่านี้เลย เพราะฉะนั้นจึงประกาศสอนโลกด้วยวิธีการต่าง ๆ ที่ เรียกว่ากระแสหรืออาการแห่งธรรม เพื่อโลกทั้งหลายจะได้ดำเนินตามวิธีการที่ถูกต้องดี งามนี้ แล้วจะเข้าถึงองค์ธรรมแท้เป็นลำดับลำดับ จนกระทั่งถึงธรรมแท้ ด้วยความบริสุทธิ์ ใจ นี่คือความจริงของธรรมแท้เป็นอย่างนี้ ท่านจึงเรียกว่าศาสนธรรม

เช่นท่านจดจารึกไว้ตามคัมภีร์ไบเบิล นั้นแหละคือแนวทางที่จะก้าวเข้าสู่ธรรมแท้ บอกวิธีละบอกวิธีบำเพ็ญ บอกทั้งสิ่งที่เป็นโทษ บอกทั้งสิ่งที่เป็นคุณ ไว้อย่างแจ่มแจ้ง ชัดเจน และก็ให้ดำเนินตามวิธีการที่ทรงแสดงไว้นั้น หรือตามตำรับตำราที่ท่านจดจารึกไว้ นั้น เหมือนกันกับเราตามรอยเท้าแห่งโค โคเราไปปล่อยไว้ที่ไหนเมื่อจะไปตามเอาโคตัว นั้น เราไม่แน่ใจว่ามันไปอยู่ในสถานที่แห่งใด เพื่อความแน่ใจจึงต้องไปตามรอยที่เราไป ปล่อยไว้นั้น โดยลำดับลำดับจนกระทั่งถึงตัวโค เมื่อถึงตัวโคแล้วรอยที่เราตามเหล่านั้นก็ หมดปัญหาไป เพราะโคกับเท้าแห่งโคที่เหยียบย่ำไปนั้นเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน

การดำเนินตามศาสนธรรม ที่ทรงสั่งสอนไว้แล้วด้วยความถูกต้องดีงาม ก็ เช่นเดียวกับเราตามรอยโค ไม่ปลิกไม่แวงจับรอยตั้งแต่ต้นจนถึงตัวโค การประพฤติ ปฏิบัติก็ไม่ปล่อยร่องรอยแห่งธรรมที่สอนไว้โดยถูกต้อง ยึดความถูกต้องนั้นเป็นหลักฐาน แห่งการประพฤติปฏิบัติโดยลำดับลำดับ ก็ย่อมจะเข้าถึงธรรมเป็นขั้น ๆ เข้าไป เพราะผล

แห่งธรรมเป็นหลายชั้น นับแต่ชั้นสมาธิ คือความสงบเย็นใจขึ้นมา นี่ก็เป็นธรรมประเภทหนึ่งหรือชั้นหนึ่ง จะนอกเหนือไปจากวิธีการที่ท่านแสดงไว้แล้วไม่ได้

เช่น สมถวิธี จะปฏิบัติอย่างไรจึงจะเป็นสมถะ คือความสงบใจได้ ท่านก็อธิบายวิธีการให้ทราบ ในตำราบอกว่ามีถึง ๔๐ ห้อง ๔๐ วิธีการ นี่ท่านผู้ศึกษาทั้งหลายก็แน่ใจว่าทราบกันทั่วถึงแล้ว เช่น อนุสติ ๑๐ อย่างนี้เป็นต้น ก็เป็นวิธีการแต่ละอย่าง ๆ แล้วกำหนดบทใดก็ตาม หรือวิธีการใดก็ตาม ให้ติดแนบอยู่กับใจ ด้วยความมีสติ นี่หมายถึงบทบาทแห่งธรรมนั้นถูกจริตินิสัยของตน ยึดเป็นหลักฐานมั่นคงไว้ในการบำเพ็ญเพื่อความ เป็นสมถะ คือ ความสงบใจ มีสติตามรักษางานของตนที่ทำอยู่โดยสม่ำเสมอ คำว่าความสงบ กับความสงบอันแท้จริงนั้น จะเข้ากันได้ด้วยวิธีการที่กล่าวนี้ นี่ก็เป็นเหมือนกับตามรอยโคเข้าไปเช่นเดียวกัน

เพราะฉะนั้นศาสนธรรมจึงมีมากมายกว้างขวาง ตามจริตินิสัยของสัตว์โลกซึ่งไม่เหมือนกัน แม้จะมีความดีความชั่ว มีกิเลสตัณหาอาสวะอยู่ภายในจิตใจเช่นเดียวกันก็ตาม แต่มีข้อหนักเบาต่างกัน และมีแง่ต่าง ๆ กันตามจริตินิสัย ด้วยเหตุนี้อุบายแห่งธรรมที่จะสั่งสอนผู้นั้น ๆ ให้ได้รับประโยชน์แต่ละราย ๆ จึงต้องมีหลายวิธีการ เมื่อรวมแล้วพอประมาณก็ ๘๔,๐๐๐ พระธรรมชั้นธ

เทียบแล้วก็เหมือนกับนายแพทย์ผู้ฉลาด เรียนจบวิชาแพทย์มาอย่างเรียบร้อย ได้รับการทดสอบทุกแห่งทุกมุม ทั้งหยูกทั้งยา ทั้งวิชาแพทย์เห็นผลเป็นที่พอใจแล้วก็นำมารักษาโรคของคนและสัตว์ แล้วโรคของคนใช้นั้นนะมีประเภทต่าง ๆ กัน ถ้าหมอจะมีความรู้เพียงแง่ใดแง่หนึ่งเท่านั้น ก็ไม่สามารถที่จะรักษาโรคที่มีชนิดต่าง ๆ หรือประเภทต่าง ๆ กันนั้นให้หายไปได้ ด้วยเหตุนี้วิชาแพทย์จึงต้องกว้างขวาง ยาจึงต้องมีมากมาย เพื่อให้เหมาะสมกับกับโรคที่มีชนิดต่าง ๆ จะได้หายสำหรับผู้มาอาศัยหรือรักษากับหมอธรรมของพระพุทธเจ้าก็มีลักษณะเช่นเดียวกัน แล้วยังกว้างขวางมากมายจนหาประมาณไม่ได้

เพราะคำว่าพุทธวิสัยไม่ใช่วิสัยคนธรรมดาสามัญของเรา และไม่ใช่วิสัยของพระอรหันต์ผู้สิ้นกิเลส เป็นจิตที่บริสุทธิ์เพียงเท่านั้น ยังเป็นวิสัยสามารถของพระพุทธเจ้า อันกว้างขวางลึกซึ้งยิ่งกว่าใคร ๆ ในโลก ยิ่งกว่าพระอรหันต์องค์ใด ๆ อีกด้วย จึงสมนามว่าเป็นศาสตราสอนโลก

สัตว์โลกที่มาเกี่ยวข้องกับพระพุทธเจ้ามีจำนวนมากน้อยเพียงไร เพียงแต่มนุษย์ก็จำนวนมากพอแล้ว ยังต้องมีเทวบุตร เทวดา อินทร์ พรหม นับจำนวนไม่ได้ ดังที่เห็นในตำราว่า พวกเทพทั้งหลาย คำว่าเทพนั้นเป็นคำรวม ๆ เทวดา อินทร์ พรหม เรียกว่าเทพทั้งนั้น บรรลุผลจำนวนเป็นแสน ๆ ล้าน ๆ ฟังซิ ถ้ามีจำนวนน้อยจะไปสำเร็จอะไรถึง

จำนวนขนาดนั้นแล้ว ต้องมีจำนวนมากมายที่เข้ามาเกี่ยวข้องกับพระองค์แต่ละครั้งละคราว การประทานพระโอวาทด้วยความเฉลียวฉลาด เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่สัตว์โลก ตามขั้นตามภูมิ ตามอุปนิสัยของตนนั้น จึงต้องเป็นอุบายเป็นความเฉลียวฉลาดอันกว้างขวางลึกซึ้งของพระพุทธเจ้า ที่จะประทานแก่สัตว์โลกแต่ละชั้นละภูมิ ให้ได้รับผลประโยชน์เป็นที่พึงพอใจทั่วหน้ากัน ที่นี้ย่อมมาถึงชั้นมนุษย์เรา ซึ่งเป็นสถานที่ประกาศศาสนาของพระพุทธเจ้าอย่างเปิดเผย ก็ประทานพระโอวาทแก่สัตว์โลกทั่ว ๆ ไป ในพุทธกิจของพระพุทธเจ้านั้น มี ๕ อย่าง แต่เราจะไม่ยกเป็นบาลีขึ้นมา จะอธิบายเป็นเนื้อความไปเลยว่า

ตอนบ่าย ๓ - ๔ โมงเย็น ประทานพระโอวาทแก่ประชาชน นับแต่พระราชามหากษัตริย์ เศรษฐี กุฎุมพี พ่อค้า ประชาชน คนธรรมดาทั่ว ๆ ไป ให้ได้รับผลประโยชน์ นอกจากนั้นยังมีผู้ทูลถามปัญหาข้อข้องใจในแง่ต่าง ๆ กับพระพุทธเจ้าอีกด้วย ทั้งทรงสั่งสอนเป็นส่วนรวมเพื่อให้ได้รับประโยชน์โดยทั่วกัน ทั้งแยกแยะตอบปัญหาให้เป็นที่เข้าใจแก่ผู้ถาม และได้รับประโยชน์จากผู้ฟังปัญหานั้นโดยทั่วกันอีกด้วย แต่ละครั้ง ๆ จะฟังเป็นอย่างนั้นเสมอไป

แล้วในแง่แห่งธรรมที่ประทานแก่พุทธบริษัท เช่น พวกฆราวาสญาติโยม จะมีจำนวนมากขนาดไหน ในวันหนึ่ง ๆ ตอนมืดเข้าไปก็ประทานพระโอวาทแก่ภิกษุสงฆ์ ซึ่งเป็นผู้มุ่งมาแล้วเพื่ออรรถเพื่อธรรม เพื่อมรรคผลนิพพานอย่างยิ่ง ความมุ่งมั่นของนักบวชเหล่านี้ เป็นความมุ่งมั่นอย่างแท้จริง ถึงเหตุถึงผล ถึงจิตถึงใจ ถึงอรรถถึงธรรมแท้ ๆ

พระโอวาทของพระพุทธเจ้าที่จะประทานแก่พระสงฆ์เหล่านั้น จะเหมือนการประทานแก่ญาติโยมได้อย่างไร จึงต้องประทานให้เหมาะสมกับเจตนา กับความมุ่งมั่นต่อการประพฤติปฏิบัติของพระสงฆ์ ซึ่งมีจำนวนมากมารับพระโอวาทจากพระองค์ในขณะนั้นมีทั้งพระสงฆ์ที่เป็นปุถุชนธรรมดา มีทั้งพระสงฆ์ที่มีภูมิอรรถภูมิธรรม ภูมิสมาธิเป็นลำดับ ลำด้า มีทั้งพระสงฆ์ที่เป็นพระอริยบุคคล ตั้งแต่ พระโสดา สกิทาคา อนาคา ขึ้นไป จนกระทั่งพระอรหันต์ท่านก็มีความยินดีเอิบอ้อมในการได้ยินได้ฟัง

เพราะปราชญ์ทั้งหลายไม่อิมัธรรม การแสดงธรรมของพระพุทธเจ้าจึงต้องให้ละเอียดแยบคาย และทั่วถึงในบรรดาภูมิอุปนิสัยและชั้นแห่งธรรมของท่านผู้มาศึกษาอบรมและได้ยินได้ฟังในขณะนั้น พระโอวาทเหล่านี้ต้องลึกซึ้งต้องเหมาะสมกับผู้มาฟัง กับบริษัท คือ ภิกษุบริษัท

ที่นี้พอนับแต่เที่ยงคืน นี้ท่านก็พูดไว้พอประมาณว่าเที่ยงคืน เพราะส่วนมากพวกเทพจะมาในเวลาสัจด์ มักมาในเวลาเที่ยงคืนไปแล้ว แต่จะมาก่อนมาหลังนั้น มีจำนวนไม่

น้อย ท่านหากคาดเอาไว้ว่าเที่ยงคืนเป็นเวลาที่เหมาะสมเป็นส่วนมากของเทพทั้งหลายที่มาแล้วเทพที่มาเหล่านั้นไม่ใช่เป็นพวกหนึ่งพวกเดียว และไม่ใช่ชั้นหนึ่งชั้นเดียวของพวกเทพด้วย ที่มาฟังพระโอวาทของพระพุทธเจ้าแต่ละครั้ง ๆ ถ้ายกกันมา การประทานโอวาทแก่เทวดาทั้งหลายนั้น ก็ต้องให้เหมาะสมกับภูมิของเทวดา ที่เป็นภูมิละเอียดของกายทิพย์ ตลอดถึงภูมิอุปนิสัยจิตใจของเทพแต่ละองค์ ๆ ซึ่งมีแง่หนักเบาต่างกัน

การแสดงธรรมจะแสดงแบบเดียวไม่ได้ ต้องแสดงหลายแง่หลายกระทง ทั้งลึกทั้งตื้น ทั้งหยาบ ทั้งละเอียด พร้อมกันไปหมดในเวลานั้น แล้วนอกจากนั้นยังแก้ปัญหาเทวดาอีกด้วย เป็นพวก ๆ เป็นคณะ ๆ ไป แต่ละครั้ง ๆ ธรรมที่ประทานแก่เทพทั้งหลายเหล่านั้น ต้องเป็นธรรมที่เหมาะสมกับเทพชั้นนั้น ๆ ไม่ผิดพลาดไปได้ สมนามว่าศาสดาของโลก ตลอดถึงอินทร์ พรหม ไม่นอกเหนือไปจากพระโอวาทอันฉลาดแหลมคมของพระพุทธเจ้าไปได้เลย

เมื่อสรุปความ พอแก้ปัญหาแล้ว ตอนปัจฉิมยามก็ทรงเล็งญาณดูสัตว์โลกว่าผู้ใดจะมีอุปนิสัยสามารถบรรลุธรรม คือมีความเบาบางภายในจิตใจ สามารถที่จะบรรลุธรรมได้อย่างรวดเร็ว และจะมีอันตรายต่อชีวิตเสียก่อนที่จะได้รับผลอันเป็นที่พึงใจนั้น เวลาเช้าเสด็จออกบิณฑบาต พระองค์ก็เสด็จไปโปรดคนนั้นก่อนอื่น

นี่แหละการทรงเล็งญาณดูสัตว์โลกนี้ใครสามารถในโลกนี้ จะสามารถเล็งญาณดูอุปนิสัย ดูภพดูชาติ ดูความหนักความเบาแห่งกรรมของสัตว์โลก จนกระทั่งถึงอุปนิสัย สามารถจะบรรลุธรรมขั้นสูง หลุดพ้นจากโลกวัฏจักรวัฏวนนี้ไปได้ มีใครในสามโลกธาตุนี้ จะทำได้เหมือนพระพุทธเจ้า คำว่าเล็งญาณดูสัตว์โลกก็มีแต่พระพุทธเจ้าเท่านั้น

นี่แหละพุทธภาวะหรือพุทธกิจของพระพุทธเจ้า ไม่ได้เหมือนกิจไม่ได้เหมือนงานของโลกทั่ว ๆ ไป เป็นกิจเป็นการเป็นงานเป็นภาวะที่โลกทำไม่ได้ แต่พระพุทธเจ้าทรงทำโดยพระองค์เอง ด้วยความสามารถฉลาดแหลมคม สมความเป็นศาสดาของโลก ตอนเช้าก็เสด็จออกบิณฑบาตโปรดสัตว์โลก

คำว่าโปรดสัตว์นั้น เวลาเขาได้เห็นพระพุทธเจ้าตาก็เป็นบุญเป็นกุศล จิตใจก็ยิ้มแย้มแจ่มใสเพราะเห็นท่านผู้วิเศษ วิเศษในพระทัยด้วยแล้ว ยังวิเศษด้วยพระอากัปกิริยาที่เคลื่อนไหวของพระองค์ แล้วได้ทำบุญให้ท่านใส่บาตรกับพระพุทธเจ้าและพระสงฆ์สาวกทั้งหลาย ขณะที่พระองค์ทรงรับสิ่งสิ่งใดออกไปด้วยเหตุผลที่จำเป็นซึ่งควรจะได้รับสิ่งนั้นนั้นก็เป็นการโปรดสัตว์ไปในตัว ๆ ตามเหตุผลของศาสดาที่ไม่มีการปราศจากเหตุผล ประจําองค์ศาสดาอยู่เสมอ เรียกว่าพุทธกิจ พุทธกิจทั้ง ๕ นี้ไม่มีใครสามารถจะทำได้เหมือนพระพุทธเจ้าเลย

นี่พูดถึงธรรมของพระพุทธเจ้าที่ว่ามีย่านมากมายเพียงไร เราพิจารณาเพียงเท่านั้น

แล้วประกาศสอนธรรมอยู่ถึง ๔๕ พระพรรษา วันหนึ่งคืนหนึ่งเดือนหนึ่งปีหนึ่ง มีสัตว์โลก เข้ามาเกี่ยวข้องกับพระพุทธเจ้ามากน้อยเพียงไร ที่จะต้องปรารถนาพระโอวาทให้เหมาะสมกับ จริตนิสัย ให้เป็นประโยชน์แก่ผู้ฟังแต่ละราย ๆ ไปไม่ให้ผิดหวังนั้น มีจำนวนมากเพียงไร ถ้าจะมีเพียง ๘๔,๐๐๐ พระธรรมชั้นนี้ ไม่พอกับภูมิแห่งศาสนา และไม่พอกับ อุปนิสัยของสัตว์โลกซึ่งเป็นเหมือนคนไข้แต่ละประเภท ๆ จะไม่เกิดประโยชน์อะไรสมภูมิ ของความเป็นศาสนาเลย

เพราะเหตุนี้ธรรมที่ทรงสั่งสอนโลกจึงมีจำนวนมากต่อมาก อย่างว่าเพียง ๘๔,๐๐๐ เท่านั้นเลย เป็นล้าน ๆ ในบรรดาอุบายที่สั่งสอนสัตว์โลก จะไม่ซ้ำกัน ถ้านิสัย จริตนิสัยของ ผู้คน ก็เลสประเภทต่าง ๆ ของผู้คนไม่ซ้ำกัน การปรารถนาพระโอวาทเพื่อประโยชน์แก่ผู้ นั้น แก้ปัญหาแก่ผู้คน หรือแก้กิเลสช่วยผู้คน ทำผู้คนให้เกิดประโยชน์จะไม่มีใครซ้ำกัน เลย จะซ้ำกันเฉพาะที่มีนิสัยคล้ายคลึงกันเท่านั้น เมื่อเป็นเช่นนั้นพระโอวาทจึงมีจำนวน มากไม่มีอดมีอื่น ในการแนะนำสั่งสอนสัตว์โลก หรือแก้ปัญหาโลกแต่ละราย ๆ ให้ได้รับ ผลประโยชน์จากพระองค์ นี้เรียกว่าภูมิของศาสนาเป็นอย่างนี้

ธรรมที่ทรงสั่งสอนจึงมีจำนวนมาก เท่าที่ท่านจดจารึกไว้ว่า ๘๔,๐๐๐ พระ ธรรมชั้นนี้ ท่านจดไว้เพียงพอประมาณ ถ้ามากกว่านั้นก็เหลือเฟือพินเฟือไปหมด แทนที่จะได้รับประโยชน์จะกลายเป็นการสับสนวุ่นวายแล้วไม่เกิดประโยชน์แต่อย่างใด จึง มีไว้สำหรับความจำเป็น และมีไว้สำหรับหลักใหญ่ ๆ เท่านั้น ส่วนปลีกย่อยที่พระองค์ทรง แนะนำสัตว์โลกทั่ว ๆ ไปนั้น ไม่ได้นำเข้ามาเกี่ยวข้องกับธรรม ๘๔,๐๐๐ พระธรรมชั้นนี้ เลย นี้ภูมิของพระพุทธเจ้า

ที่กล่าวทั้งหมดว่า ๘๔,๐๐๐ พระธรรมชั้นนี้ก็ดี ที่มากยิ่งขึ้นเต็มภูมิของศาสนาที่ สั่งสอนโลกก็ดี เหล่านี้เป็นอาการของธรรมทั้งหมด ไม่ใช่องค์ของธรรมแท้ที่มีอยู่เฉพาะใน พระทัยของพระพุทธเจ้า เพราะเหตุนี้ผู้ปฏิบัติจึงคำนึงถึงพระโอวาทอันเป็นแนวทางที่ ถูกต้องดีงาม เฉพาะอย่างยิ่งคำว่ามัชฌิมาปฏิปทานี้ถึงใจไม่มีข้อสงสัยให้นำหลักนี้เข้ามา ประพฤติปฏิบัติต่อตนเอง และคำว่ามัชฌิมาปฏิปทานั้น

ให้ฟังทราบว่ากิเลสมีเล่ห์เหลี่ยมร้อยพันพันขนาดไหน จึงสามารถครอบงำสัตว์ โลกให้อยู่ใต้อำนาจได้ ทว่าทั้ง ๓ โลกธาตุไม่มีสัตว์โลกตัวใดจะนอกเหนือจากอำนาจของ กิเลสไม่ครอบงำไปได้ ด้วยเหตุนี้คำว่ามัชฌิมาในการแนะนำสั่งสอนสัตว์โลก หรือ เครื่องมือเป็นเครื่องปราบกิเลส ซึ่งเป็นตัวฉลาดแหลมคมร้อยพันพันนั้นจึงต้องมีครบ มีเล่ห์เหลี่ยมร้อยพันพันไป จึงจะทันกับกิเลสประเภทต่าง ๆ ประเภทหยาบ ประเภทกลาง ประเภทละเอียด

มัชฌิมาจะเอาเพียงกลาง ๆ เข้าไปใช้อย่างเดียวนี้ ฟังทราบที่พระพุทธเจ้าไม่ใช่

ตรง พระพุทธเจ้าไม่ใช่คนโง่ พระพุทธเจ้าคือจอมปราชาญ์ พระพุทธเจ้าคือจอมปราบกิเลส ทั้งหลายจนราบเรียบภายในพระทัยแล้ว จะปราบด้วยความเป็นเถรตรงได้อย่างไร ต้องปราบด้วยความฉลาดแหลมคมมากเหนือกิเลสทุกประเภท จนไม่มีเหลือในพระทัยของพระพุทธเจ้า เพราะการปราบปรามมันด้วยพระปรีชาสามารถของพระองค์เอง นี่แลคำว่า มัชฌิมาที่ออกจากศาสดา จึงเป็นมัชฌิมาที่ฉลาดแหลมคมมากต่อกิเลสประเภทต่าง ๆ ทันทันกับกิเลสทุกประเภทไป ปราบราบเรียบไปได้ทุกประเภท ด้วยอำนาจแห่งมัชฌิมาประเภทนั้น ๆ ให้ฟังทราบอย่างนี้

คำว่ามัชฌิมาคือสายกลาง คำว่าสายกลางนั้นโลกทั้งหลายจะต้องคิดกันแบบว่าตรงไปตรงมาเฉย ๆ ไม่ได้คำนึงถึงว่ากิเลสมันตรงไปตรงมาไหม อันใดจะมีความเปลี่ยนแปลง พลิกแพลงเปลี่ยนแปลงได้รวดเร็วยิ่งกว่ากิเลสในโลกนี้ไม่มี เพราะฉะนั้นคำว่ามัชฌิมาจึงจะเป็นธรรมชาติแบบเถรตรงไปไม่ได้ จะถูกกิเลสจูงจุมูก ธรรมทั้งหลายกลายเป็นบ่อของกิเลสไปหมด ธรรมจะเหนือกิเลสเหนือโลกไปไม่ได้ เพราะฉะนั้นคำว่ามัชฌิมาจึงต้องเหนือกิเลสทุกประเภท

คำว่ามัชฌิมาคือเครื่องมืออันเหมาะสมกับการปราบกิเลสทุกประเภทไป กิเลสอย่างหยาบแสดงขึ้นภายในจิตใจ เราจะเอาอะไรเข้าไปปราบความหยาบโลนของกิเลส ความดีด้านของกิเลส ซึ่งแสดงขึ้นมาในจิตใจของเราโดยแท้ อุบายวิธีใดที่จะทันกับกิเลสประเภทดีด้านหาญสู้ต่อธรรม เราต้องนำประเภทที่เข็มโหดต่อกิเลส ประเภทที่แหลมคมกว่ากิเลสเข้าต่อสู้กับกิเลสประเภทนั้น ๆ

ด้วยเหตุนี้เองการประพฤติปฏิบัติจึงมีความทรหดอดทน มีความเฉลียวฉลาด รอบตัวอยู่เสมอ มีความตั้งหน้าตั้งตา มีความต้านทาน มีความอุตสาหะพยายาม มีความคิดไหวพริบปัญญาให้ทันกับอาการของจิต ซึ่งกิเลสผลักดันออกมาเป็นลวดลายแห่งการต่อสู้กับธรรมแต่ละอาการ ๆ ให้ทันกัน ไม่เช่นนั้นไม่ทัน นี่คือวิธีการที่ถูกต้องแท้กับคำว่ามัชฌิมา

อันเรื่องเครื่องมือที่จะปราบกิเลสนั้น ในวงปฏิบัติถ้าผู้ปฏิบัติให้เป็นไปตามอรรถตามธรรม ตามสวากขาตธรรมของพระพุทธเจ้าแล้ว จะพอพิศพอเหวี่ยงกันไปตั้งแต่ต้นทาง เมื่อได้เหตุได้ผลได้ต้นทุนเข้ามาเป็นหลักเป็นเกณฑ์ภายในจิตใจ ด้วยการปฏิบัติด้วยการต่อสู้กับกิเลสประเภทนั้น ๆ พอสมควรแล้ว จะทราบวิธีการปฏิบัติต่อกิเลสประเภทที่ละเอียดยิ่งกว่านั้นเข้าไปโดยลำดับ ๆ ด้วยเครื่องมือคืออุบาย สติ ปัญญา ศรัทธา ความเพียรของตนเอง นี่การนำมัชฌิมามาใช้ให้เหมาะสมกับกิเลสประเภทต่าง ๆ นี้เรียกว่าเหมาะสม

มัชฌิมาคือความเหมาะสม กิเลสหยาบมัชฌิมาต้องหนักมือ กิเลสกลาง มัชฌิมาก็

ให้เป็นขนาดเหมาะสมกับการปราบกิเลสให้อยู่ในเงื้อมมือ กิเลสละเอียดยกลงไป มัชฌิมามีสติปัญญาเป็นต้น จะละเอียดยกลงแลวมคมเข้าไปโดยลำดับ ๆ ทันทันไปโดยลำดับ และฆ่ากันไปเรื่อย ๆ หมดไปเรื่อย ๆ ภายในจิตใจ นี้ให้พากันเข้าใจคำว่ามัชฌิมาในหลักธรรมชาติ หรือในหลักของการปฏิบัติที่ประสบเหตุการณ์จริง ๆ เป็นอย่างนี้ ไม่ใช่เป็นแบบเถรตรง

จะทำความพากเพียรบ้าง อุตส่าห์พยายามบ้าง มีความทุกข์ความลำบากต่อการประกอบความเพียรบ้าง ก็ถูกกิเลสมันหลอกเสียว่านี่มันจะเคร่งเกินไป แนะนำพอดี คำว่าพอดีนั่นคือมัชฌิมาของกิเลสเราหาได้ทราบไม่ มัชฌิมาของกิเลสมันแทรกอยู่ทุกแห่งทุกมุมแห่งมัชฌิมาของธรรม เพราะฉะนั้นคำว่ามัชฌิมาของธรรมอันแท้จริงที่จะปราบกิเลสนั้นก็ก้าวไม่ออก เพราะถูกมัชฌิมาของกิเลสกล่อมไปเสียหมด จะนั่งภาวนาช่วงเวลาชั่วเวลาที่ชั่วโหมง ก็ถูกกิเลสมากล่อมเสียว่ามันจะเกินมัชฌิมาไป เคร่งเกินไป หนักเกินไป ไม่เหมาะสม ไม่ถูกต้องกับหลักมัชฌิมา ถูกกล่อมไปเสียอย่างนี้

เวลาทุกข์เกิดขึ้นภายในร่างกาย เพราะโรคภัยไข้เจ็บก็ตี เพราะการนั่งมากก็ตี จะทนต่อทุกข์นี้ไปก็จะเป็นการเคร่งเกินไป คำว่าทนต่อทุกข์นี้คือทนสู้ ไม่ใช่ทนอยู่เฉย ๆ แบบคนลั่นท่า ทนสู้ทุกขเวทนา พิจารณาแยกแยะดูเวทนาคือความทุกข์ที่เกิดขึ้นภายในกายเป็นต้น เจ็บตรงไหนมาก ปวดตรงไหนมาก เจ็บแข็ง เจ็บชา เจ็บเข่า เจ็บบั้นเอว หรือเจ็บตรงไหนที่เด่นกว่าเพื่อน จิตจ่อเข้าไปตรงนั้น แยกดูให้เห็นความจริงทั้งร่างกายส่วนนั้นว่าอันใดเป็นทุกข์

ร่างกายนี้เป็นสิ่งที่ปรากฏขึ้นมาตั้งแต่วันเกิดจนกระทั่งปัจจุบัน ในขณะที่นั่งภาวนาหรือในขณะที่กำลังเจ็บไข้ได้ป่วยอยู่ที่นี่ เขาเป็นร่างกาย เป็นเนื้อ เป็นหนัง เป็นเอ็น เป็นกระดูก มาตลอดสายจนกระทั่งบัดนี้ ทุกข์ที่เกิดขึ้นในขณะนี้ไม่ได้เกิดมาจากไหน พึ่งปรากฏในขณะนี้ ทำไมจึงจะถือว่าเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน กายเป็นทุกข์ ทุกข์เป็นกาย เลยกลายเป็นเรื่องของเราที่จะต้องแบกทุกข์ไปเสียทั้งหมดว่าเราเป็นทุกข์ นี้กิเลสมันแทรกเข้าไปเช่นนี้

เพราะฉะนั้นจึงต้องแยกให้เห็นตามความจริงของมัน ในจุดที่ทุกข์มากที่สุดนั่นแหละ เอาเวทิตั้งที่ตรงนั้น ขึ้นเวทิตตรงนั้น แยกดู เอ้า หนังเจ็บหรือ เนื้อเจ็บหรือ เนื้อเป็นทุกข์หรือ หรือกระดูกเป็นทุกข์ ว่าตรงไหนให้จิตจ่อเข้าไป ว่าหนังก็ให้เห็นลักษณะของหนังชัดเจนประจักษ์ใจ ว่าเนื้อเป็นทุกข์ก็ให้ดูเนื้อตรงที่ว่ากำลังเป็นทุกข์นั้นให้ชัดเจนด้วยสติด้วยปัญญาของตน หรือกระดูกเป็นทุกข์ ดูกระดูกให้ชัดเจน กระดูกมีรูปลักษณะคือ หนัง เนื้อ เอ็น กระดูก มีรูปมีลักษณะสี่สังวรณะ

ทุกข์นี้ไม่ใช่รูป ไม่มีรูปไม่มีลักษณะ ไม่มีสี่สังวรณะ เป็นแต่แสดงความปรากฏของตนขึ้นมาให้เป็นที่ไม่พอใจแก่เราเท่านั้น นี้เรียกว่าทุกข์ แล้วมันเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน

ได้อย่างไร แล้วแยกแยะเข้ามาสู่ใจ หรือใจนี้หรือเป็นทุกข์ เอ้า ถ้าว่าใจเป็นทุกข์จริง ๆ แล้ว เวลาทุกข์ดับไปใจจะดับไปด้วยไหม หากเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันแล้ว ทุกข์ดับไปใจต้องดับไปด้วย

เอ้า ถ้ากายเป็นทุกข์ เวลาทุกข์นี้ดับไปกายต้องดับไปด้วย เนื้อต้องดับไปด้วย หนังต้องดับไปด้วย เอ็นต้องดับไปด้วย กระดูกต้องดับไปด้วย แต่นี้ทุกข์พึงปรากฏมาในขณะนี้แล้วจะดับไปในขณะต่อไป ทั้ง ๆ ที่ เนื้อ หนัง เอ็น กระดูกไม่ได้ดับไปด้วยเลย แล้วจิตใจผู้ที่รับรู้ทุกข์ทั้งหลาย ก็ไม่ได้ดับไปด้วยเลย เมื่อเป็นเช่นนั้นทำไมจึงไปสำคัญมั่นหมาย จึงไปเข้าใจว่านี่เป็นเราเป็นของเรา ว่าหนังเป็นทุกข์ ว่าเนื้อเป็นทุกข์ ว่าเอ็น กระดูก เหล่านี้เป็นทุกข์ ว่าใจเป็นทุกข์ มันผิดไปเท่าไรแล้วนี้ ผิดจากหลักความจริง

ว่าตรงไหนให้จดจ่อลงที่ตรงนั้น เอาให้เห็นจริงเห็นจัง นี่คือมัชฌิมาที่เหมาะสม แต่มัชฌิมาของกิเลสนั้นทนไม่ไหว นี่เดียวจะตายนะนี่นะ เดียวจะไม่ได้ทันถึงมรรคผลนิพพานจะตายก่อนนะ นั่นคือมัชฌิมาของกิเลสมันกล่อม แล้วเชื่อง่ายด้วยผู้ปฏิบัติเพราะเคยถูกกล่อมมาเสียนานแล้ว ไม่เคยเห็นโทษของมัน ไม่เคยเห็นความจอมปลอมของกิเลสประเภทต่าง ๆ ที่เคยกล่อมมาเป็นเวลานานนั้นเลย เนื่องจากธรรมอันเป็นของจริงยังแทรกเข้าไม่ถึงใจ

เมื่อธรรมได้แทรกเข้าถึงใจแล้ว เรื่องความสำคัญต่าง ๆ ให้หนายิ่งกว่าภูเขาทั้งลูกนี้ก็เออะจะแตกกระจายไปหมด ร่างกายนี้จะแตกกระจายไปหมด ด้วยอำนาจของสติปัญญาคลี่คลาย ตีกระจายให้แหลกแตกเป็นความจริงไปด้วยกันทั้งนั้น ไม่มีสิ่งใดนอกเหนือไปจากความจริงนี้เลย กิเลสที่มาหลอกลวงแทรกแซงอยู่ทุกขุมชน ทุกเนื้อ ทุกหนัง ทุกเอ็น ทุกกระดูก ทุกอวัยวะก็แตกบ้านแตกเมือง แตกความจอมปลอมของตนออกไปหมด ยังเหลือแต่ความจริงล้วน ๆ นั่นละความจริงเป็นอย่างนั้น

เวลาพิจารณาที่กล่าวมานี้ ไม่ใช่พิจารณาสักว่าลวก ๆ ไป เอาให้เห็นจริงเห็นจังในขณะนั้น ทุกข์จะหายก็ตามเราจะตายก็ตาม ไม่สำคัญยิ่งกว่าความต้องการความจริง ให้เห็นความจริงระหว่างแห่งทุกข์ คือระหว่างทุกข์กับจิต ระหว่างทุกข์กับกาย นี่เป็นสิ่งที่เรามุ่งมั่นเป็นสิ่งที่เราต้องการอยากรู้อยากเห็น คำว่าสังขารเป็นของจริง เช่น ทุกข์ อริยสัจจ์ ทุกข์เป็นของจริงอันประเสริฐนั้นจริงอย่างไร

ถ้าเราต้องการอยากให้เห็นทุกข์เป็นของจริงอันประเสริฐ เราก็พิจารณาดังที่กล่าวนี้ อยากรู้ก็ปิดไม่อยู่ ประหนึ่งว่าพระพุทธเจ้ามาประทับอยู่ที่ตรงหน้านี้ไม่สงสัย เพราะความจริงอันนี้เหมือนกันกับที่ประทานไว้แล้วว่า ทุกข์ อริยสัจจ์ เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันอย่างประจักษ์ใจ แล้วเราจะสงสัยพระพุทธเจ้าที่ตรงไหน

ตลอดถึงสมุทัยก็เหมือนกัน มรรค นิโรธ ธรรมที่กล่าวทั้ง ๔ นั้น เราอย่าเข้าใจว่า

อยู่คนละแห่งละหน จะต้องพิจารณาคนละครั้งละคราว การพิจารณาค้นคว้าหาความจริง จากทุกข์ จากกายจากใจ ในขณะที่ทุกข์เวทนากำลังกล้าสาหัส นั้นแลคือเป็นเวลาที่เรา พิจารณาสังขารทั้ง ๔ พร้อมกันไปในตัวอย่างสมบูรณ์แล้ว นี่หลักปฏิบัติเป็นอย่างไร ไม่ใช่จะไปเรียงรายพิจารณาทุกข์ แล้วจึงจะดับสมุทัย แล้วจึงจะทำนิโรธให้ดับทุกข์ แล้ว พิจารณานิโรธ แล้วจึงจะไปพิจารณามรรคนั้นผิดทั้งเพ

ท่านเรียงไว้เป็นลำดับลำดับดาเฉย ๆ ความจริงแท้ไม่เป็นเช่นนั้น มันกลมกลืนเป็น อันหนึ่งอันเดียวกันในสังขารทั้ง ๔ นี้ พอทุกข์เกิดขึ้น ท่านว่าทุกข์ให้กำหนดรู้ จะไม่รู้ อย่างไม่รู้เราไม่ใช่คนตาย ทุกข์เกิดขึ้นตรงไหนก็ต้องรู้ คำว่าให้กำหนดรู้ นั้นหมายถึงให้รู้ ด้วยสติเพื่อความพิจารณาต่างหาก ท่านจึงว่าพึงกำหนดรู้ ทุกข์เกิดขึ้น นี่ทุกข์เกิดขึ้นแล้ว นะ มีสติแล้ว ตั้งท่าลงไปพิจารณาถึงเรื่องทุกข์

ทุกข์นี้เป็นสาเหตุมาจากอะไร อะไรเป็นทุกข์ นี่คือเรื่องของมรรคได้แก่สติปัญญา แล้ว อะไรเป็นผู้สำคัญมันหมาย มันเกิดมาจากอะไรแยกแยะลงไป หนึ่งเป็นหนึ่ง เนื้อเป็น เนื้อ เอ็นเป็นเอ็น กระดูกเป็นกระดูก อวัยวะทุกส่วนเป็นความจริงตามสภาพของมันอยู่ อย่างนั้น แล้วมันมาเป็นทุกข์ได้อย่างไร ทุกข์มันก็เป็นทุกข์ สักแต่ว่าปรากฏขึ้นมาได้ในตัว อวัยวะ แต่แล้วก็ดับไปตามธรรมชาติของมัน เมื่อเป็นเช่นนั้นจะถือว่าเป็นอันหนึ่งอัน เดียวกันได้อย่างไร นี่คือสติ คือปัญญาแล้ว คือการค้นคว้าหาความจริงอยู่แล้ว ความสำคัญมันหมายถึงเคยยึดเคยเหนี่ยวแน่น ที่เรียกว่าเป็นสมุทัย มันก็ดับลงไป ในขณะนั้น ๆ

นิโรธความดับทุกข์ คือความกระวนกระวายภายในจิตใจ มันก็ระงับดับไปโดย ลำดับ ๆ ทำหน้าที่ไปตามมรรค ไม่ใช่หนีโรธทำหน้าที่ของตนเอง เป็นเรื่องของมรรคต่างหาก ทำหน้าที่ เมื่อทำหน้าที่เข้าใจกิเลสหรือตัดกิเลสไปขาดมากน้อยเพียงไร ความดับทุกข์ เพราะอำนาจของกิเลสก็แสดงขึ้นมาโดยลำดับลำดับ นี่เรียกว่ามัชฌิมาเป็นอย่างนี้

ผู้ปฏิบัติอย่ากลัวตาย ให้อภัยจะไม่เห็นความจริงนี้มากกว่า ถึงวาระที่ควรจะทรมัน ต้องทรมันบ้าง เป็นก็เป็นตายก็ตาย แต่สติปัญญาเป็นสิ่งสำคัญ อย่าทนเฉย ๆ นะ ทนทุกข์เฉย ๆ ไม่เกิดประโยชน์ ทุกข์ก็ทุกข์เพื่อจะรู้จะเห็นในความทุกข์ในสิ่งให้เกิดทุกข์ และอะไรเป็น ทุกข์ที่แท้จริง ให้เห็นเป็นความจริงด้วยกัน ทั้งทุกข์ที่เรียกว่าทุกข์เวทนา ทั้งกายทั้งจิต เมื่อ ต่างอันต่างรู้ตามเป็นจริง ว่าทุกข์ก็สักแต่ว่าสิ่งหนึ่งที่ปรากฏขึ้นมาตามหลักธรรมชาติของ ตน กายก็มีเป็นธรรมชาติอันหนึ่งที่ปรากฏขึ้นมาตามธรรมชาติของตน จิตก็เป็นธรรมชาติ อันหนึ่งที่รับรู้ในสิ่งทั้งหลาย เมื่อต่างอันต่างจริงด้วยความประจักษ์ใจแล้วเช่นนี้ แม้ทุกข์จะ เกิดขึ้นมากน้อยเพียงไรก็ไม่กระทบกระเทือนถึงจิตใจ ไม่กระวนกระวาย เพราะต่างอันต่าง จริง ประการหนึ่ง ทุกข์ที่ปรากฏขึ้นในร่างกายดับไป จะดับหรือไม่ดับก็ตามมันก็คือของ

จริงนั่นแล นี่การประพฤติปฏิบัติให้พิจารณาอย่างนี้

ที่กล่าวมานี้กล่าวถึงเรื่องมัชฌิมาปฏิปทา ถึงคราวที่จะทุ่มกันลงให้หนักมือให้ถึง เป็นถึงตาย เพื่อเอาความวิเศษวิโสขึ้นมาจากสังขารทั้ง ๔ นี้ก็ต้องทุ่มกันลงไป ถึงคราวที่จะลดหย่อนผ่อนผัน มันหากเป็นไปเองภายในตัวของเราไม่มีใครบอกก็รู้อย่างนี้ ถึงขั้นจะผ่อนสั้นผ่อนยาวก็รู้ ถึงขั้นจะทุ่มกันอย่างหักโหมก็รู้อย่างนี้ในตัวเอง แต่จะปฏิบัติไปอย่างลุ่ม ๆ ดอน ๆ อย่างสะดวงสบายเฉย ๆ เมย ๆ ไปอย่างนั้นเป็นเรื่องของกิเลสทั้งมวล ถ้าว่ามัชฌิมาก็มัชฌิมาของกิเลส อยู่ในท่ามกลางหัวใจเราผูกมัดหัวใจเรา ไม่ใช่มัชฌิมาที่แก้หัวใจเรา ผิดกันอย่างนี้พึงเข้าใจผู้ปฏิบัติ

เบื้องต้นได้กล่าวถึงเรื่องธรรมแท้ ธรรมแท้จะเกิดขึ้นที่ใจ ใจเท่านั้นเป็นธรรมชาติที่จะรับทราบธรรมทั้งหลาย ตา หู จมูก ลิ้น กาย ไม่ใช่ผู้รับทราบ เป็นแต่ทางเดินของจิต เป็นเครื่องมือของจิต ที่จะชวนชวายหาอรรถหาธรรม ทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย เดินออกสู่ รูป เสียง กลิ่น รส เครื่องสัมผัส จิตเป็นผู้ตามรับทราบในสิ่งต่าง ๆ ที่เข้ามาสัมผัสสัมผัสพันธ์ นี้จึงว่าเป็นเครื่องมือ ถ้าเราเดินออกด้วยมรรคเป็นเครื่องมือ ถ้าปล่อยให้เป็นไปตามอำนาจของกิเลสผลักดันออกไปนั้นเป็นเครื่องมือของสมุทัย ของกิเลสล้วน ๆ ไม่มีธรรมเข้าเจือปนเลย

การปฏิบัติธรรมจึงต้องอาศัยอุบายวิธีการที่มีในตำรับตำรา หรือครูอาจารย์แนะนำสั่งสอนแล้ว นั้นแลเป็นความไม่ลุ่ม ๆ คลำ ๆ เป็นการถูกต้อง เฉพาะอย่างยิ่งผู้ให้โอวาทสั่งสอนเป็นผู้รู้จริงเห็นจริงทั้งฝ่ายเหตุฝ่ายผล การแนะนำสั่งสอนนั้นจะไม่ผิดไม่พลาด เพราะสอนตามหลักความจริงที่ได้ดำเนินมาแล้ว เป็นที่แน่ใจ สำหรับผู้ฟังทั้งหลายจะได้ยึดเป็นหลักเป็นเกณฑ์เป็นข้อปฏิบัติ ไม่ต้องทำให้เสียเวล่ำเวลา เสียประโยชน์ มีความทุกข์ยากลำบากเปล่า ๆ โดยการลุ่ม ๆ คลำ ๆ จดจ่อลงตรงไหน ฟาดฟันลงตรงไหนเป็นความจริงทั้งนั้น เพราะถูกต้องตามโอวาทที่ท่านพาดำเนินมาแล้ว

วิธีการเหล่านี้เป็นอาการของธรรมทั้งหมด จนกระทั่งผลได้ปรากฏขึ้นมามากน้อย จะทราบที่ใจ ๆ ใจเป็นผู้รับทราบ ใจเป็นภาชนะอันเหมาะสมอย่างยิ่งของธรรมทั้งหลาย ไม่มีสิ่งใดทั่วทั้งโลกธาตุนี้จะสัมผัสสัมพันธ์รับทราบธรรม และเป็นที่ยึดถืออยู่แห่งธรรมเป็นภาชนะแห่งธรรมได้เหมือนใจ เพราะฉะนั้นธรรมจะมีอยู่เต็มโลกเต็มสงสารก็ตาม จึงไม่มีความหมายสำหรับใจที่ไม่สนใจกับธรรมทั้งหลาย เช่นเดียวกับหม้อที่คว่ำปากไว้ จะเอาน้ำในบึงในบ่อในมหาสมุทรทะเลมาเทลงก็ไม่มีคำว่าขังอยู่ เทลงเท่าไรก็ไหลทิ้งไปหมด จิตใจที่คว่ำไม่ยอมรับธรรมทั้งหลายก็เป็นเช่นนั้น จึงเป็นใจไม่ใส่ระกำกินไป ไม่ใช่ใจคนไม่ใช่ใจผู้ปฏิบัติ

ใจผู้ปฏิบัติมีความจดจ่อต่ออรรถต่อธรรม แล้วธรรมจะเกิดขึ้นสัมผัสที่ใจ รับรู้อันที่ใจ

โดยลำดับลำดับ จนกระทั่งกลายเป็นธรรมทั้งแท่งขึ้นมาที่ใจ ใจเป็นธรรม ธรรมเป็นใจ เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันก็ประจักษ์ที่ใจ ไม่ได้มีที่หู ที่ตา ที่จมูก ที่ลิ้น ที่กาย ไม่ได้มีที่ดินฟ้าอากาศหรือฟ้าแดดดินลม ต้นไม้ภูเขา ๓ โลกธาตุนี้ไม่มีที่สถิตของธรรมได้ มีใจดวงเดียวเท่านั้นเป็นที่สถิตของธรรม เป็นผู้รับทราบธรรม เป็นผู้ทรงไว้ซึ่งธรรม เป็นผู้บริสุทธิ์มุตติหลุดพ้น ก็คือใจดวงนี้เท่านั้น นอกนั้นไม่มีคำว่าหลุดพ้นหรือติดอยู่ มีใจดวงเดียวเท่านั้นเป็นผู้ติดและเป็นผู้จะหลุดพ้น

เพราะฉะนั้นการปฏิบัติทุกแห่งทุกมุม จึงปฏิบัติเพื่อใจดวงนี้ให้เหมาะสมกับธรรมทั้งหลาย ดังพระพุทธเจ้าประทานไว้ว่า ผู้ใดเห็นธรรมผู้นั้นเห็นเราตถาคต คือเห็นธรรมที่ใจไม่ได้เห็นที่ไหน เห็นธรรมมากน้อยเพียงใดก็ชื่อว่าเริ่มเห็นตถาคตเข้าไปโดยลำดับ เห็นธรรมเต็มดวงถึงความบริสุทธิ์เต็มภูมิ ชื่อว่าเห็นตถาคตเต็มองค์ ไม่นอกเหนือไปกว่านี้เลย ฉะนั้นขอทุกท่านตั้งใจประพฤติปฏิบัติเอาไว้จริงให้จง

ของวิเศษวิโสอยู่ที่ใจไม่อยู่ที่อื่นที่ใด ไม่อยู่ที่ดินฟ้าอากาศ ไม่อยู่ที่ดินน้ำลมไฟ ไม่อยู่ที่ทวีปนั้นทวีปนี้ ไม่อยู่ที่โลกนั้นโลกนี้ แต่อยู่ที่ใจ เป็นแต่เพียงว่าถูกกิเลสตัวจอมปลอมมันครอบหัวใจไว้ มีอำนาจครอบหัวใจไม่ให้ใจกับธรรมเข้าสัมผัสสัมพันธ์กันได้ พอจะเป็นเครื่องสืบท่อให้มีแก้จิตแก้ไข ขยายอำนาจแห่งธรรมภายในจิตใจของตนออกให้รู้แจ้งเห็นชัด ทั้งโทษคือกิเลสตัวครอบงำ ทั้งคุณคือธรรมที่รู้ที่เห็นได้เหล่านั้น เพราะอำนาจกิเลสมันครอบ

เมื่อได้เปิดกิเลสออกด้วยข้อปฏิบัติ ดังสวากขาตธรรมที่ตรัสไว้ชอบแล้วนี้ เราจะไม่สงสัย ความรู้ความวิเศษวิโส ความพอดีพอดี ความพอแล้ว ความอยู่เป็นสันติสุขไม่ติดรนกระวนกระวายกับสิ่งใดทั่วทั้งแดนโลกธาตุนี้จะประจักษ์ที่ใจ เมื่อใจพอตัวแล้วด้วยการประพฤติปฏิบัติต้องเป็นอย่างนั้นไม่เป็นอย่างอื่น นี่คือการปฏิบัติธรรม ธรรมแท้อยู่ที่นี้ จะเกิดที่นี้

ธรรมนั้นมีอยู่ทั่วไปตั้งแต่กาลไหนๆ มาเป็นอนันตกาล ธรรมไม่เคยสิ้นสูญจากโลก แต่ใจผู้ที่จะรับสัมผัสสัมพันธ์ หรือรับทราบธรรมและให้เป็นที่สถิตของธรรมนั้นไม่ยอมรับเท่านั้น ธรรมจึงเป็นเหมือนไม่มี แม้จะมีอยู่เพียงไรก็เป็นเหมือนไม่มี ผู้จะมีธรรมในใจต้องเป็นผู้สนใจในธรรม เป็นผู้ปฏิบัติธรรม แล้วธรรมจะเข้าสู่จิตใจ เพราะจิตใจเป็นผู้เอื้อมจิตใจเป็นผู้ยึด จิตใจเป็นผู้ถือ จิตใจเป็นผู้ปฏิบัติ จิตใจเป็นผู้จัดจ่อ จิตใจเป็นผู้ดู จิตใจเป็นผู้แสวงหา ทำไมจิตใจจะไม่สัมผัสสัมพันธ์ธรรมเล่าเพราะธรรมมีอยู่แล้ว นั้นเอาตรงนั้น เอาให้จริงให้จัง

หนักเบาทราบกันอยู่แล้วการประพฤติปฏิบัติ เฉพาะอย่างยิ่งการกำจัดกิเลส กิเลสเป็นตัวที่เหนียวแน่นมั่นคงมาก เป็นตัวที่ฉลาดแหลมคมที่สุดในโลกธาตุนี้ไม่มีอันใดเกิน

กิเลส แล้วคำว่ากิเลส ๆ ก็ไม่มีอยู่ในที่อื่นใด ตั้งรากตั้งฐานตั้งบ้านตั้งเรือนอยู่ภายในจิตใจ
นี่เช่นเดียวกัน การสัมผัสสัมพันธ์ทางตาหูจมูกลิ้นกายนั้น สัมผัสสัมพันธ์เพื่อกิเลส

ลงจิตได้เป็นกิเลสและกิเลสมีอำนาจแล้ว ตา หู จมูก ลิ้น กาย ของเรา ใจของเราจะ
สัมผัสสัมพันธ์อะไรเป็นไปเพื่อกิเลสทั้งหมด เข้ามารวมเต็มอยู่ในหัวใจ ใจจึงต้องมีมิดปิด
ตัวเองหาทางออกไม่ได้ นอกจากหมุนไปตามกิเลสที่พาให้เกิดในภพน้อยภพใหญ่อยู่ไม่
หยุดไม่ถอย มีทั้งสุขทั้งทุกข์ สุขมันก็ซบเสี้ยวไว้เท่านั้นเองแหละพอไม่ให้ตาย ส่วนทุกข์นั้น
บีบคั้นเข้าไปเรื่อย ๆ ทีนี้เมื่อเราประพฤติปฏิบัติธรรมแล้วก็เรียกว่าเริ่มที่จะทำลายรวงรัง
ของกิเลส ที่มันครอบอยู่ในหัวใจอย่างมิดมิดปิดตานี้ให้ออกไปโดยลำดับ ๆ ตั้งแต่เริ่ม
สมณะ ออกทางด้านปัญญาไปเรื่อย ๆ ปัญญาเป็นสำคัญ

ถึงกาลที่จะใช้ปัญญาให้ใช้ เราอย่าอยู่เฉย ๆ มีความสงบสบายแล้วอยู่เสีย นั่นก็คือ
ความนอนใจ ก็ไม่พ้นจากความถูกกิเลสกล่อมอีกแหละ เพราะคนเราหาความสบาย พอ
สบายที่ตรงไหนอยากอยู่นั้นเสียไม่อยากจะก้าว ความสบายไม่มีเพียงแค่มานอนเท่านั้น ยัง
จะมีละเอียดยิ่งกว่านั้น จนกระทั่งถึงความหลุดพ้นเสียโดยประการทั้งปวงนั่นแลคือ
ความสบายยอดเยี่ยม ได้แก่ ปรหม์ สุข

ด้วยเหตุนี้ปัญญา เมื่อถึงเวลาที่พิจารณาให้พิจารณาแยกแยะดูธาตุดูชั้น ดูทั้ง
ภายนอกภายใน ไม่ว่าหญิงว่าชายว่าสัตว์ว่าบุคคล พิจารณาให้เป็นอนิจจัง ทุกขัง อนตตา
ด้วยสติด้วยปัญญาอย่างแท้จริง แล้วจะได้เหตุได้ผลจากสิ่งเหล่านั้น เข้ามาหนุนจิตใจของ
ตนและเป็นอุบายเพิ่มขึ้นไปเรื่อย ๆ พิจารณาภายในคือร่างกายของตน กับพิจารณา
ภายนอกร่างกายของสัตว์ของบุคคลหญิงชาย ก็มีสภาพเป็นอันเดียวกัน เหมือนกันโดย
หลักธรรมชาติ ปัญญาหยั่งทราบ ย้อนหน้าย้อนหลังตลบทบพทวนหลายครั้งหลายหน
ย่อมจะเป็นที่เข้าใจแจ่มแจ้ง และถอดถอนกันเข้ามาเอง จนกระทั่งถอดถอนได้หมดโดย
สิ้นเชิง นี่ข้อสรุปความเอาเลย เพราะอำนาจของปัญญา

เมื่อปัญญาได้มีความเฉลียวฉลาดรอบทั้งส่วนหยาบส่วนกลางส่วนละเอียด เข้า
มาถึงภายในจิตรอบโดยตลอดทั่วถึงแล้วนั้นแหละที่นี้ นตฺถิ ปญญาสมา อภา ความสว่าง
ไหนจะเสมอด้วยปัญญามีหรือในโลกนี้ ไม่มี กิเลสมันละเอียดขนาดไหนปัญญาสอดแทรก
รู้เห็นหมด ฟาดฟันหันแหลกแตกกระจายไปหมด นี่ละปัญญาจึงเป็นของสำคัญมาก ให้ใช้
เวลาที่ควรใช้ อย่าอยู่ด้วยความสงบเฉย ๆ เวลาสงบก็ให้สงบเสีย พอถอยจากความสงบ
แล้วให้ใช้ปัญญาพิจารณา นี่จะเป็นงานที่เหมาะสมอย่างยิ่ง สม่าเสมอ ไม่นักไม่เบา
ในทางหนึ่งทางใด จนถึงกับว่าติด สงบก็ติดความสงบเสีย พิจารณาปัญญาถึงขั้นเพลिन
เพลินจริง ๆ นี่ก็เคยได้อธิบายให้ฟังแล้วจึงไม่ซ้ำอีก เพราะเวลาที่พอสมควร ทั้งเหนื่อยทั้ง
ลำบากในธาตุในชั้นแล้ว จึงให้พากันพิจารณา

สติเป็นสิ่งสำคัญ ขอให้ถือเป็นกิจเป็นการเป็นประจำตน อย่าถือว่าเป็นสิ่งที่หนัก
หน่วงถ่วงจิตใจลำบากลำบาก เพราะการถอดถอนกิเลส กิเลสกดถ่วงหัวใจเรามาแล้ว
เราลำบากแค่นั้น ไม่ได้ถอดถอนระอาใจต่อมันบ้างหรือ เวลาจะใช้สติปัญญาครุฑ
ความเพียร ออกส่าห์บึกบินต่อสู้กับกิเลส ทำไมจะเห็นความทุกข์เพียงเท่านี้ว่าเป็นความทุกข์
อันใหญ่หลวง ถึงกับกั้นทางตัวเองให้ก้าวไม่ออก นี่ก็แพ้กิเลสอีก ไม่มีทางที่จะต่อสู้กับ
กิเลสให้ได้ชัยชนะไปได้เลย จึงจำธรรมเหล่านี้ไว้ให้ดีเพื่อเป็นสิริมงคลประดับตนเอง ให้ได้
เห็นความพ้นทุกข์ ให้เห็นความวิเศษ

คำว่าวิเศษวิโส พระพุทธเจ้าวิเศษที่ไหน ให้ดูใจให้ปฏิบัติต่อใจให้ดี พระสาวก
อรหัตตอรหันต์ท่านวิเศษอย่างไร คำว่า พุทธิ ธมฺม สงฺฆ สรณฺ คจฺฉามิ กลายเป็นอันหนึ่ง
อันเดียวกันนั้นกลายเป็นที่ตรงไหน ให้เห็นประจักษ์ใจของเราแล้วจะหายสงสัย คำว่า พุทธ
ธรรม สงฆ์ รวมองค์ลงมาสู่ใจ ใจเป็นธรรม ธรรมเป็นใจ เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันแล้วไม่
สงสัย

จึงขอยุติเพียงเท่านี้ เหนื่อยละ

พูดท้ายเทศน์

พวกอภิธรรมก็มาหาผม อาจารย์ใหญ่ของอภิธรรมละมาแต่ไม่กล้าจะมาถามหรือไ
นา จะเอาอภิธรรมมาถามผมแต่ไม่เคยเอามาถาม ถามก็ถามชิว จะใส่ใต้คางนั่นนะ มันจับ
จ้ออยู่ตรงนี้แล้วนี่จะว่าไง ไม่ใช่คุย อภิธรรมไปจากไหน นั่น ใครเป็นผู้รู้อภิธรรมถ้าไม่ใช่
จิต นั่น กิริยาอาการของอภิธรรมทั้งหลายไปจากไหน แน่ะ จะมาว่าอะไรรู้แต่ลำตัน อาการ
ของมันทั้งหมดก็ต้องรู้ชิว มีเท่านั้นดวงเท่านั้นดวง เหมือนต้นไม้มีต้นเดียวเท่านั้นแหละ แต่
กิ่งมันไปนับดูชิว รากฝอยมันมีเท่าไรประมาณได้ยังไง จะไปทานับกิ่งนั้นกิ่งนี้ ไบนั้นไบนี
อันนั้นรากฝอยนั้นรากฝอยนี้ กว่าจะมาถึงต้นมันเลยตายก่อน

หวดมันเข้าไปชิว ขุดมันลงไป ขุดลงไป รากฝอยมีอะไร ขุดลงไปจนกระทั่งถึงราก
แก้ว ถอนพรวดขึ้นมาแล้ว เอาชิว กิ่งจำเป็นไปนับมันอะไร มีกิ่งมันตายไปด้วยกันหมดนั่น
แหละไม่มีเหลือ ขอให้ลงใจในวงสัจธรรมนี้เถอะ นี่แหละรากแก้วรากฝอยอยู่ตรงนี้ ฟัดมันลง
ตรงนี้ ฟันลงตรงนี้ ขุดลงตรงนี้ อย่าไปหลงกิริยาอาการภายนอก

พอพูดอย่างนี้ก็ระลึกถึงท่านเจ้าคุณ...คือหมอบเขามาบวช ดูเหมือนเขาลาราชการมา
บวชหรือไงนะ แล้วเขาเขียนแผนที่อวิชาไว้ โอ๊ย เป็นวง เขาเขียนไว้ก็ดีของเขานะ เพราะ
พวกนี้พวกนักเขียนนี่ เขาเขียนเป็นวงของอวิชาเป็นอย่างนั้น สังขารเป็นอย่างนั้นอย่างนี้
มาดูนี่ท่านอาจารย์..ท่านเรียกอาจารย์ มาดูนี่ นี่เขาเขียนแผนที่ของอวิชาว่าจ้าง ขำดี มาดู
"ผมไม่ดูอะไรก็เลยดู เสียเวล่ำเวลา" ว่างเลยผม ถ้าจะปฏิบัติตามเขียนนี้ถึงวันตายมันก็ไม่รู้
อวิชาละนา อวิชาไม่ได้เป็นแบบเขียนนี่นา แบบเขียนกับอวิชามันผิดกันคนละโลก เรา

ปฏิบัติวิชาปฏิบัติตามแบบนี้ตายทั้งเปล่า ๆ นา อวิชาปจฺจยา สงฺขารา สงฺขารปจฺจยา.... เอาต่อแขนงกันไปโน้น

จับมันลงต้นตอวิชานี้ กิ่งแขนงมันอยู่ที่ไหน ฟาดกันลงตรงนั้นซิ ให้มันม้วนขาดกไปเลย "อย่างนั้นหรือ ๆ "(ท่านฟังด้วยความสนใจ)"อย่างนั้นแหละ" เขียนอย่างนี้มันหลอกเจ้าของ อย่าเข้าใจว่าจะแก้กิเลสได้แม้สักชนิดหนึ่งเลยแบบแผนนี้นะ แก้ไม่ได้เราบอกอย่างนี้เลย นี่ยืนยันได้เลยว่า "แก้ไม่ได้"(ว่าง้เลย) เอ้า ถ้าอยากจะทำเรื่องอวิชาไม่ต้องมาเขียนแปลน ฟาดมันลงไปหัวใจนี้ซิ มันเขียนเรื่องเกี่ยวโยงเกี่ยวกับเรื่องอะไร รูป เสียง กลิ่น รส เครื่องสัมผัส พิจารณามัน อย่าให้หนีเรื่อง อนิจฺจํ ทุกฺขํ อนตฺตาเถอะ อสุภะอสุภัง เอามันตรงนี้ นี่ละตรงที่จะม้วนขาดกอวิชา ฟาดลงไป ๆ นี้

สุดท้ายอนิจฺจํ ทุกฺขํ อนตฺตา มันไปรวมที่หัวใจทั้งหมดนั้นแหละ อสุภะอสุภังมันก็รวมที่หัวใจ จะเป็นผู้รู้ผู้เห็น เพราะสิ่งเหล่านี้มีอยู่แล้วนี่ เพียงแต่มาเขียนแปลนเขียนจนวันตายไม่ได้เรื่องอะไร ผมเลยไม่อ่าน ผมไม่อ่าน เสียเวลา (ก็เป็นกันเองนี้กับท่านเจ้าคุณ... ถ้าคนอื่นผมก็พูดอีกแบบหนึ่งไม่ได้พูดแบบเดียวกัน) ทำให้กิเลสมันหัวเราะ เอาให้กิเลสมันร้องให้เป็นไร จะเอาอะไรมาหลอก อวิชาปจฺจยา สงฺขารา อย่ามาหลอกเลย จะเอาแบบโลกมาใช้กับธรรมไม่ถูก มันคนละโลก

แม้แต่ปริยัติไม่ได้ประมาทนะ ปริยัติเราเรียนมาแท้ ๆ นี้ ในขณะที่ไม่ควรจะไปเกี่ยวข้องกับปริยัติ ไปเกี่ยวข้องกับงูหมัดไม่เกิดประโยชน์ อย่างพ่อแม่ครูอาจารย์ท่านพูดให้ผมผมไม่ลืม ฟังหัวใจลึกที่สุดไม่มีวันถอน ไปหาท่านเป็นวันแรกเสียด้วย "เออ! ท่านมหา ก็เรียนมามากพอสมควรจนเป็นมหา แต่อย่าว่าผมประมาทธรรมของพระพุทฺธเจ้านะ (พอว่าอย่างนั้นยกมือขึ้นเลยนะ) ธรรมท่านเรียนมามากน้อยให้ยกบูชาไว้เสียก่อน เวลานี้ยังไม่เกิดประโยชน์สำหรับท่าน ให้ท่านพยายามทำจิตของท่าน เอาจิตของท่านให้ได้ ให้มีความสงบเยือกเย็น เอาตรงนี้นะ

อย่าไปยุ่งกับปริยัติที่เรียนมามากน้อย เวลานี้ยังไม่สมควร จะก่อความวุ่นวายให้เจ้าของเปล่า ๆ ไม่เกิดประโยชน์ (ท่านว่างั้น) ทำจิตของเราให้มันสงบให้ได้นะ จะสงบด้วยวิธีไหนเอาให้มันสงบให้ได้ ตรงนี้ (ท่านว่างั้นนะ) เมื่อถึงคราวที่มันจะวิ่งออกถึงกันแล้วประสานกันแล้วเอาไว้ไม่อยู่" (ท่านว่างั้นนะ) แหม! ถึงใจนะ "เมื่อถึงกาลเวลาที่ควรที่จะวิ่งประสานกันระหว่างปริยัติกับปฏิบัติแล้วจะเอาไว้ไม่อยู่ จะต้องวิ่งถึงกันตลอดเวลา" (ท่านว่าอย่างนี้) แล้วมันเป็นอย่างนั้นจริง ๆ นี้ ได้ปฏิบัติมาแล้ว

พอว่างั้นแล้วก็เอาอย่างท่านว่า เพราะผมเถรตรงนี้นะ เชื่อครูบาอาจารย์แล้วจะไปแย้งท่านได้ยังไงเมื่อเชื่อแล้ว ฟาดแต่จิตลงไปจนมันได้รับความสงบ พอสงบแล้วมันก็อยู่

นั่นเสีย จนกระทั่งท่านลากออกสู่คัมภีร์ (พูดง่าย ๆ) "มันควรจะวิงวาทคัมภีร์ก็วิงซิ" (เหมือนอย่างนั้น) ทีนี้ไล่ช่องทางด้านปัญญา พอออกด้านปัญญาแล้วนั่นละที่นี้ มันรู้มันเห็นอะไร ๆ นี่มันวิงสู่ปริยัติ ทั้งฝ่ายแก้ฝ่ายถอดฝ่ายถอน ผลที่ปรากฏแล้วยังต้องเอาปริยัติมายืนยันอีกที ทั้งที่แนในใจแล้วยังต้องเอาปริยัติมายืนยัน การปฏิบัติในแง่นี้เป็นยังไง เอาปริยัติเข้ามาเทียบปั๊บ ๆ ๆ

ในขณะที่ปัญญามันวิง มันวิงของมันเอง ประสาน ถึงขั้นประสานอย่างที่ท่านว่าไม่ได้ ผิดเลยนี่นะ ไม่ยอมได้ยังไงก็ความจริงเป็นอย่างนั้น เมื่อไปถึงขั้นนั้นแล้วมันเป็นอย่างที่ท่านว่าจริง ๆ เอาไว้ไม่อยู่ ยังไงต้องวิงประสานกันอย่างท่านว่า "แต่เวลานี้ยังไม่เกิดประโยชน์ อย่างนำปริยัติเข้ามายุ่งนะ จะเกิดสัญญาอารมณ์ แทนที่จะให้ได้รับความสงบเป็นพื้นเป็นฐานที่จะพิจารณาต่อไป มันจะเป็นไปไม่ได้ (ท่านว่า) ผมไม่ลืม

เอาละ เหนื่อยละ เพียงเท่านี้